

Олійник Олена Сергіївна –
здобувач кафедри кримінального
права Національного університету
“Юридична академія України імені
Ярослава Мудрого”, прокурор
прокуратури Кіровського району
м. Кіровограда, викладач кафедри
кримінального права Національної
академії внутрішніх справ

ОБ’ЄКТ ЗЛОЧИНУ “НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ГРУНТОВИМ ПОКРИВОМ (ПОВЕРХНЕВИМ ШАРОМ) ЗЕМЛІ” (ст. 239-1 КК УКРАЇНИ)

Проаналізовано визначення поняття “родовий об’єкт” у сфері злочинів проти довкілля. Розглянуто питання про безпосередній, додатковий та додатковий факультативний об’єкти злочину “Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі” (ст. 239-1 Кримінального кодексу України). Викладено пропозиції щодо визначення критеріїв розмежування вказаних понять для подальшого вдосконаленого використання їх на практиці.

Ключові слова: ґрунтовий покрив (поверхневий шар) землі; забезпечення безпеки довкілля; відносини власності; життя і здоров’я людини; довкілля.

Осуществлен анализ определенной понятия “родовой объект” в сфере преступлений против окружающей среды. Рассмотрены вопросы о непосредственном, дополнительном и дополнительном факультативном объектах преступления “Незаконное завладение почвенным покровом (поверхностным слоем) земли” (ст. 239-1 Уголовного кодекса Украины). Изложены предложения по определению критериев разграничения указанных понятий для дальнейшего усовершенствованного использования таковых на практике.

Ключевые слова: почвенный покров (поверхностный слой) земли; обеспечение безопасности окружающей среды; отношения собственности; жизнь и здоровье человека; окружающая среда.

Analyzed the definition of “generic object” in crimes against the environment. The question of a direct, additional and additional optional items offense “Illegal acquisition of surface soil (surface layer) of the earth” (Article 239-1 of the Criminal Code of Ukraine). The proposals on criteria of differentiation these concepts further enhanced their use in practice.

Keywords: soil cover (surface layer) land security environment; property relations; human life and health; the environment.

З юридичній літературі можна зустріти твердження, що об'єктом екологічних злочинів є природні багатства [1; 2]. Крім того, відповідно до однієї з висловлених у науковій літературі точок зору під екологічним злочином варто розуміти "... передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на навколишнє середовище і його компоненти, раціональне використання та охорона яких забезпечують оптимальну життєдіяльність людини, що полягає в безпосередньому використанні природних об'єктів як соціальної цінності та призводить до їхніх негативних змін" [3, с. 70].

Аналізуючи результати інших досліджень з порушеного питання, слід зазначити, що І. О. Харь родовим об'єктом екологічних злочинів визнає суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина (усе це утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення та відтворення для теперішніх і майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я довкілля [4].

С. Б. Гавриш вважає, що кожен екологічний злочин посягає на природне середовище України в цілому, завдаючи йому збитків. Тому родовим об'єктом екологічних злочинів цей учений визнає, насамперед, навколишнє природне середовище України [5, с. 69]. При цьому науковець зазначає, що родовим об'єктом для злочинів проти довкілля визнаються не суспільні відносини, а навколишнє природне середовище України як благо [5, с. 69].

Досліджуючи родовий об'єкт злочинів, охоплених розділом VIII Особливої частини Кримінального кодексу (КК) України [6], можна дійти певних висновків.

Відповідно до ст. 5 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", поняття "довкілля" (навколишнє природне середовище) охоплює "сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в цей період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси" [7].

Таким чином, зазначені поняття базуються на їх розумінні як системи, до якої входять живі та неживі складові природного походження. Ці складові впливають на стан одне одного, взаємозумовлені, й тому виокремлювати одну зі складових такої системи можливо лише теоретично.

Під час характеристики злочинів проти довкілля слід, на наш погляд, брати за основу суспільні відносини із забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги (ст. 16 Конституції України) [8]. Характер останніх, у свою чергу, залежить від особливостей безпеки.

З точки зору поведінки суб'єктів розглядуваних відносин, як головних споживачів та розпорядників природних ресурсів, безпеку екосистеми можна поділити на активну (яка являє собою діяльність людини в особі відповідних органів, організацій, уряду тощо, спрямовану на поліпшення екологічної ситуації загалом або ж в певному регіоні) та пасивну (полягає в забезпеченні самовідновлення екосистеми природним шляхом, тобто гарантування невтручання сторонніх осіб у процес поновлення відповідним природним ресурсом (складовою екосистеми) своїх початкових ресурсів). Дотримання вимог норм і стандартів у сфері охорони навколишнього природного середовища спрямоване, на нашу думку, на забезпечення, насамперед, пасивної безпеки.

Поняття "екологічна безпека" багатогранне й охоплює широкий спектр правових і економічних заходів. Так, під екологічною безпекою, відповідно до положень ст. 50 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", слід розуміти такий стан навколишнього природного середовища, при якому попереджається погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [7].

Одним з визначень родового об'єкта екологічних злочинів, що позбавлене, на нашу думку, суттєвих недоліків, є визначення, що викладене в постанові Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля" від 10 грудня 2004 р. № 17: "Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною" [9].

На підставі викладеного можна сформулювати власне поняття родового об'єкта злочину, як передбаченого ст. 239-1 КК України, так і інших злочинів проти довкілля, яким ми вважаємо суспільні відносини, що забезпечують екосистему в цілому [10]. На наш погляд, таке визначення є оптимальнішим і найбільше відповідає вимогам практики.

Найбільш характерними (об'єктивними) ознаками екологічних злочинів є їх здатність порушувати зв'язки складових частин та руйнувати стан безпеки екосистеми, спричиняючи цим шкоду [10].

Ураховуючи багатогранність суспільних відносин із забезпечення екологічної безпеки, безпосередній об'єкт злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 239-1 КК, слід визначати шляхом аналізу змісту відносин, що охороняються вказаною кримінально-правовою нормою, її структурних елементів (предмета, суб'єктів, соціального зв'язку).

За загальним правилом, специфіку суспільних відносин відображає, насамперед, предмет відносин, тобто те, з приводу чого або у зв'язку з чим складаються або існують ці відносини.

Важливість земельних відносин підтверджують основні нормативно-правові акти держави. Так, у Законі України "Про економічну самостійність Української РСР" зазначено, що "основу економічної самостійності Української РСР утворює власність її народу на національне багатство. Власністю народу є земля..." [11]. Про значущість цих суспільних відносин зазначено й в інших законодавчих актах.

Положеннями Конституції України власника зобов'язано не використовувати свою власність на шкоду іншим суб'єктам та наголошено, що власність зобов'язує (ст. 13 Конституції України) [8]. Однак відносини власності та порядок землекористування є, на нашу думку, похідними від відносин забезпечення довілля щодо несанкціонованого втручання.

Особливість предмета розглядуваного складу злочину полягає в корисних якостях та властивостях, які передбачається використовувати в майбутньому. Але, наприклад, на відміну від злочинів проти власності при незаконному заволодінні ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі, шкода тією чи іншою мірою спричиняється безпосередньо й предмету злочину, незалежно від бажання особи, яка вчиняє цей злочин [5, с. 70].

Наведена позиція підтверджується тим, що ґрунтовий покрив (поверхневий шар) землі має виняткове екологічне, економічне, соціальне й інше значення, адже альтернативу йому в життєдіяльності людини важко навіть уявити. Саме тому на законодавчому рівні врегульовано низку питань, що стосуються визначення порядку зняття ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі та, відповідно, вказано суб'єктів, які мають право видавати дозволи на здійснення таких дій.

Таким чином, предметом відносин, на який посягає розглядуваний злочин, є встановлені законодавством вимоги та існуючий порядок зняття ґрунтового покриву (поверхневого шару) земель при наявності відповідного дозволу уповноважених органів державної влади.

Суб'єктами (учасниками) розглядуваних відносин є особи, громадські організації, які використовують природні ресурси у вигляді ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі для задоволення своїх інтересів чи інтересів третіх осіб та система органів державної влади, до компетенції яких належить вирішення питання про передачу земельних ділянок у власність чи користування фізичним або юридичним особам, здійснення функцій контролю та нагляду в зазначеній сфері тощо.

Зміст соціального зв'язку, який виникає між суб'єктами таких відносин, полягає в забезпеченні існування та раціональному використанні такої складової екосистеми, як ґрунтовий покрив (поверхневий шар) землі, а також у створенні та збереженні екосистеми загалом у такому стані, який би забезпечував безпечне існування в ньому людини, її власності й усього живого загалом.

У свою чергу, безпосереднім об'єктом злочину виступають ті суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин і яким він заподіює шкоди [1; 2]. При вчиненні розглядуваного злочину, шкода, насамперед, заподіюється такій складовій екосистеми, як ґрунтовий покрив (поверхневий шар) землі.

Таким чином, безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 239-1 КК України, є суспільні відносини, що сформовані з приводу забезпечення ґрунтового покриву (поверхневого шару) земель як складовій екосистеми та збереження його цільового призначення. Зміст таких відносин полягатиме в забезпеченні раціонального використання ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі, недопущення порушення балансу екосистеми та створення умов для його природного відновлення.

Тісний органічний зв'язок між природним станом ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі та безпекою для навколишнього середовища загалом відображено в рішенні законодавця, який визначив, що незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі є злочином, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ч. 1 ст. 239-1 КК України). Наведене судження дозволяє та зобов'язує до вирішення питання щодо додаткового обов'язкового об'єкта розглядуваного злочину.

Відповідно до положень Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р., здоров'я людей – це стан повного фізичного, духовного й соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб та фізичних дефектів. Погіршення стану довкілля негативно впливає на життєдіяльність людей і, насамперед, на їх здоров'я, оскільки існує тісний зв'язок між людиною та її оточенням.

Одночасно поняття “здоров'я” охоплює і здатність організму перебувати в рівновазі з навколишнім середовищем [12].

Визнання суспільних відносин щодо забезпечення екосистеми у виді такої її складової як ґрунтовий покрив (поверхневий шар) землі основним безпосереднім об'єктом, який поставлений під охорону нормою ст. 239-1 КК України, а життя і здоров'я людей – додатковим обов'язковим об'єктом, дає підстави для висновку, що шкода основному безпосередньому об'єкту спричиняється шляхом злочинного впливу на екосистему. Так, при вчиненні розглядуваного злочину відбувається зміна складу ґрунтового покриву, ландшафту території та погіршення якості продуктів сільського господарства. Унаслідок таких негативних змін порушується взаємозв'язок складових екосистеми регіону, цілком можливе погіршення стану здоров'я населення, що споживатиме продукцію, вирощену на ушкоджених зняттям ґрунтового покриву (поверхневого шару) землях.

Особливість механізму спричинення вказаної в законі шкоди суспільним відносинам полягає в тому, що злочин, посягаючи хоча б на один з його елементів, руйнує їх загалом.

Відмінність у механізмі спричинення шкоди додатковому обов'язковому об'єкту від механізму спричинення шкоди об'єкту безпосередньому полягає в тому, що додатковий обов'язковий об'єкт може не зазнавати шкоди відразу після розірвання соціального зв'язку між суб'єктами відносин екологічної безпеки [5, с. 71]. На цьому етапі виникає лише загроза спричинення йому шкоди. Негативний вплив на здоров'я людей певної місцевості чи регіону, знищення рослинності чи представників тваринного світу даються взнаки лише згодом.

Згідно з ч. 3 ст. 239-1 КК України, як додатковий об'єкт, що зазнає негативного впливу внаслідок дій з незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі, виступає тваринний і рослинний світи.

Тваринний світ за своїми біологічними та екологічними ознаками є складовою навколишнього природного середовища, з ним пов'язане функціонування екологічних систем, оскільки він активно впливає на природні угруповання, структуру і природну родючість ґрунтів, формування рослинного покриву тощо [12].

Рослинний світ є однією зі складових навколишнього природного середовища (довкілля) і під ним необхідно розуміти сукупність усіх видів рослин, а також грибів та створюваних ними угруповань на визначеній території (ст. 3 Закону України "Про рослинний світ") [13].

За сучасних умов значення рослинного світу для біосфери планети є вкрай важливим. Рослини є компонентом екологічної системи, поєднують земельні й водні ресурси, виконують різноманітні екологічні та економічні функції [14].

На нашу думку, саме тісний взаємозв'язок і взаємозалежність таких елементів (складових) довкілля, як тваринний і рослинний світи з ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі і зумовили позицію законодавця поставити їх під захист однієї норми кримінального закону, не заперечуючи одночасно і проти окремої охорони вказаних природних об'єктів.

Інші негативні наслідки, що виникають унаслідок незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі, можуть мати більш глобальний характер, однак суттєво віддалені в часі і з цих міркувань не розглядаються крізь призму додаткового обов'язкового об'єкта злочину.

Відповідно до положень чинного законодавства, ґрунтовий покрив (поверхневий шар) землі відсутній у переліку нерухомих речей. Водночас у випадку зняття і ґрунтового покриву, він набуває якостей предмета цивільного товарообігу. Таким чином, при вчиненні розглядуваного злочину може мати місце сукупність злочинів: проти довкілля і проти власності. Останні мають виступати як додатковий факультативний об'єкт.

Відносини власності як загалом, так і на землю зокрема, становлять основу життєдіяльності будь-якого суспільства й матеріальну основу існування кожної людини (ст. 13 Конституції України) [8].

Ґрунтовий покрив (поверхневий шар) землі, з одного боку, можна розглядати як об'єкт природного походження з багатовіковою історією

формування, а з іншого – як складову частину загальнодержавної власності українського народу. Водночас у разі відділення ґрунтового покриву від земної поверхні, останній перетворюється на об'єкт права власності. Отже, вся увага зосереджується на вирішенні питання захисту права власності на найважливіший природний ресурс нашої держави, у якому б виді він не розглядався [15].

Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків: родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 239-1 КК України, є суспільні відносини щодо забезпечення екосистеми загалом; безпосереднім об'єктом, відповідно – суспільні відносини, які забезпечують складову екосистеми у виді ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі; додатковим обов'язковим – суспільні відносини щодо охорони життя і здоров'я людини, а також інших складових екосистеми (рослинний і тваринний світи); як додатковий факультативний об'єкт – відносини власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Советское уголовное право. Особенная часть : [учеб.] / [под ред. В. Д. Меньшагина, Н. Д. Дурманова, Г. А. Кригера]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 471 с.
2. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Тацій В. Я. – Х., 1988. – 196 с.
3. Дубовик О. Л. Причины экологических преступлений / [О. Л. Дубовик, А. Э. Жалинский] ; отв. ред. О. С. Колбасов. – М. : Наука, 1988. – 240 с.
4. Харь І. О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / І. О. Харь. – К., 2009. – 20 с.
5. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С. Б. Гавриш. – К., 2002. – 635 с.
6. Кримінальний кодекс України : за станом на 19 листоп. 2012 р. – К. : Парлам. вид-во, 2012. – 297 с.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України за станом на 18 листоп. 2012 р. – К. : Парлам. вид-во, 2012. – 36 с.
8. Конституція України : за станом на 12 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 1.
9. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 груд. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.
10. Екологічний словник / [авт.-уклад. І. Дедю]. – Кишинів, 2000. – 356 с.

11. Про економічну самостійність Української РСР : Закон України станом на 3 серп. 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 34.

12. Екологічний словник [авт.-уклад. В. В. Прежко та ін.] – Х : ХДАМГ, 1999. – 416 с.

13. Про рослинний світ : Закон України за станом на 18 листоп. 2012 р. – К. : Парлам. вид-во, 2012. – 24 с.

14. Міхеєнко О. І. Валеологія : Основи індивідуального здоров'я людини. Університетська книга / О. І. Міхеєнко. – Х., 2009. – 400 с.

15. Шемшученко Ю. С. Екологічне право України : [підруч.] / Ю. С. Шемшученко. – К. : Юрид. думка, 2008. – 720 с.